

Преди да се срещнат на руска земя, където идват от различни краища на родината, само неколцина от българските студенти в столицата на Русия са се познавали. Всички те установяват делови и приятелски връзки там, опознават своите интереси и характери, уговарят съвместни прояви, а наскоро след записването си в университета образуват и Московска българска дружина — първоосновата на техния организационен живот, на консолидацията им като патриоти и творци на свободна България. Това е типично за тогавашните условия — липсата на ефективни съобщителни средства между отдалечените селища в поробена България е важна предпоставка за повишената роля, която задграничните центрове на нейната култура изпълняват и като фактори на извършваната консолидация на националните сили. Забележителното в случая е, че българските студенти в Москва отдават на този въпрос особено голямо значение още с пристигането си. На събранията, които провеждат, те обсъждат въпроси от различно естество: положението в поробеното им отечество и острата нужда от добре подготвени специалисти, образованието на българската младеж въобще и възможността за изработване на проект относно професионалната ориентация на всички сънародници (учещи се в Русия и в други европейски държави), съгласуване на интересите им и установяване на подходящи за тази цел форми. Първоначално всички са единни — обединява ги мисълта за състоянието на родината и готовността им да изпълнят своя дълг към нея. Но с течение на годините техният поглед за българската действителност и света се изменя, извисява се национално-патриотичното им чувство, обогатява се професионалната им подготовка и култура, настъпват различия в идейно-естетическите им схващания, което в същност е и предпоставка за разностранната оценка на приноса им в развитието на българската култура.

Особено показателна в това отношение е дейността на студентите от Историко-филологическия факултет на Московския държавен университет, в чиято среда се оформят едни от най-изтъкнатите творци на Българското възраждане и специално на новата българска литература. Да ги споменем отново: Никола Катранов, Константин Миладинов, Константин Геров, Нешо Бончев, Васил Чолаков, Райко Жинзифов, Георги Теохаров, Василиаки Попович, Любен Каравелов и др. Наред с индивидуалните си професионални интереси те предприемат няколко общи мероприятия, едни от които поясняват националните, идейните и художествените задачи на извършваната и чрез тези студенти консолидация на българското общество. Такова значение има например подготвената от тях литературна поредица „Братски труд“, която по същество е първият български литературен алманах, а не списание, както неточно е означена в литературната наука.

Идеята за издаването на алманаха се оформя навярно още през 1858 г. През следващата година Р. Жинзифов, Л. Каравелов, К. Миланов и Н. Бончев се споразумяват напълно, сдобиват се с необходимото официално разрешение и уговарят издаването му в печатницата на А. Н. Бахметев — основател на Славянския благотворителен комитет в Москва и покровител на няколко български студенти, предимно от Македония.

Правилната оценка на алманаха откроява преди всичко неговия оригинален замисъл. До 1860 г., когато излиза първа книжка, българската литература познава няколко периодични издания: „Цариградски вестник“, „Любословие“, „Български сребр“, „Български книжици“, „Българска дневница“ и „България“. В същата година се появява и „Дунавски лебед“, но заедно с в. „България“ той излиза след окончателното оформяне на идеята за „Братски труд“. Нито едно от тези издания няма чисто литературен характер, макар че в някои от тях се поместват художествени произведения. Организаторите на „Братски труд“ правят изчерпателна характеристика на споменатите периодични издания, обмислят впечатленията си от литературния живот в Русия, разглеждат новите и благоприятни предпоставки за развитието на българската литература,

вследствие на което обосновават и нуждата от профилирано периодично литературно издание. Във всеки случай замисълът и сега, както често в миналото, изпреварва възможностите на момента — много от обективните причини (отпечатването на алманаха в чужбина и неподсигурената материална издръжка, слабо подготвеното разпространение в Русия и в България) — причини, които неизбежно предопределят бързото му спиране, остават по същество недооценени.

Голямо значение за правилната оценка на „Братски труд“ има също фактът, че алманахът е замислен като издание, което трябва да обединява творческите възможности и професионалните знания на всички български студенти от Историко-филологическия факултет на Московския държавен университет. Както бе казано, първоначално ги сплотява общата за тях национално-патриотична идея, а също интересът им към езика и литературата, към политическото и духовното минало на народа. Но това са в същност фактори на културно-национална развой с широко и постоянно по време въздействие. Ето защо вътрешната връзка на „Братски труд“ с тях означава връзка с всеобщи по своето значение тенденции, с обхватни общонационални идеали и задачи на историческия момент, с нови творчески изисквания и виждания за българската литература.

Фактите, които илюстрират тази първостепенна за характеристиката на „Братски труд“ взаимовръзка, са много, формални и по същество. От една страна, избраната за мото мисъл на Г. С. Раковски „Бащино огнище не оставяй, стари обичаи не презирай“. От друга страна, цитираните стихове от народна песен „Попей ми, Славке, де попей ми, из едно гърло два гласа, из една уста — две думи. . .“, чиято обединяваща роля е свързана пряко с програмните начала на алманаха. Също предговорът към книжка трета с ярко изразената в него патриотична идея: „Защото искрено и горещо, като Българе, любим общата си майка България, ми като желям да принесем роду си ма каква и да е малка полза, като нямаме други сили освен перото, ако и слабо, ми ся решихме, според силите си да принесем нещо и на нашата книжнина с издаването от време на време на малки книжки под наслов „Братски труд“.“

Във всички подобни случаи се изнасят съображения, които поставят на преден план литературните задачи на алманаха и неговата обединяваща роля в широк национален план като орган на творци с единни патриотични идеали и с литературно образование, което е особено важно. Нито едно друго литературно издание до края на 60-те години не е замислено като колективен орган на творци от различни краища на страната, но с общи професионални интереси, подготвка, амбиции.

Още по-близко отношение към посочените качества на „Братски труд“ има неговата структура. Издадените книжки не са големи по обем, поместените в тях материали сочат определено намерението на съставителите да поддържат няколко дяла — поезия, проза, литературна критика, народно творчество, преводи. Свои стихове поместват В. Попович, Р. Жинзифов, Л. Каравелов и К. Миладинов, който единствен от тях отпечатал няколко стихотворения и в „Български книжици“. В отдела за фолклора изпква приносът на Н. Бончев и К. Миладинов, в белетристиката — на Р. Жинзифов, а в литературната критика — статията на Г. Теохаров „Няколко думи за българската книжнина“.

Тези произведения са изсянявани досега предимно като моменти от творчеството на съответните писатели и развитието на българската литература през 60-те години на миналия век. Но с оглед характеристиката на алманаха те показват, от една страна, обхватния му литературен замисъл, а, от друга, неговата връзка с такива идейно-естетически насоки и национални традиции на българската литература, които поясняват прехода ѝ към нов етап в нейното развитие.

Ето само няколко примера. От Пансий насам българските книжовници изразяват отношението си към националното единство на своя роден език не само чрез текста на съответните съчинения, но още чрез предговорите, послесловията и заглавията им, в които без изключение са вписани поясненията *български, славено-български, наш български език* и пр. На един по-късен етап на преден план излизат дискусиите относно отличителните белези на богатството на националния език. Това отговаря на обща за балканските и други европейски литератури през XVIII—XIX в. необходимост — чрез поясненията и доказателствата от такъв род да се изтъкне оформяното съзнание за националната общност на езика и принадлежността на книжовниците към тази именна общност. Важно в случая е също, че това съпада с утвърждаването на нов етап в развитието

на българската литература, когато появата на първите периодични издания и включването на лириката и прозата в нейния обхват извисяват представите за художествената роля на езика. Застъпваните гледища от такъв характер са наред с всичко друго несъмнена разновидност както на активно провежданите филологически дискусии, така също и на осъществявания духовен полем, повлияни са от тях и дообясняват значението им за напредъка на българската художествена литература.

На този именно етап (края на 50-те и началото на 60-те години) основателите на „Братски труд“ се обединяват не само чрез единната си национална принадлежност и своите патриотични идеали, но още посредством осмисленото си филологическо отношение към българския език и специално с разбирането си за широкото използване на неговите диалекти в литературата. Техният алманах не издава каквато и да било следа на „ограничение“ в тази насока, на предпочитания и придържане само към определени наречия и свързани с тях книжовни норми. Напротив, тук всичко говори за несъгласието им с такива „изисквания“ и схващания. Наред със стихотворенията на В. Попович от Браила, „Гроза“ и „Тъга“ са обнародвани „Сираче“, „На саянето“ и „Египтин делия“ на К. Миладинов от Струга, „Загорец“, „Желание“ и „Пастор“ на Л. Каравелов от Копрявица. Заедно с народни песни от сборката на Н. Бончев (Панагюрище) срещаме пословици и песни от сборката на Братя Миладинови — така, както те са отпечатани в знаменития им сборник: с различен диалектен изказ на единен национален език, с еднакво съзнание за принадлежност към него, със свойствения им пietet към диалектните особености и тяхното място в художествената литература, във фолклора. Нещо повече. Разказът на Р. Жинзифов се предхожда от литературно-критическата статия на Г. Теохаров, в която между другото се обосновава застъпването от сътрудниците на „Братски труд“ становище: „Под имя българский язык не значи само едно наречие, известни форми на речи, които са останали само в една известна област, но трябва да разумяваме въобще всички форми на речи, които се намират различно във всичките области на България. . .“ (кн. 2, с. 18).

Исторически погледнато, това разбиране за отделните наречия не е ново и е въведено в българската книжовност далеч преди още да бъде теоретически осмислено и защищавано: през целия XVIII в. се появяват съчинения, преводи и преписи на различни наречия. Така е и в по-ново време — почти до 60-те години на миналия век не се предявяват каквито и да било ограничения от такова естество. Дълго преди Г. Теохаров да отрази в „Братски труд“ приведеното по-горе мнение, в писмо до Н. Рилски от 12. I. 1848 г. Александър Екзарх дава и следните напътствия относно езика на неговия гръцко-български словарь: „1. Да се сбира всякое поместно говоримое болгарское наречие; 2) всеите тия различни наречия да се представят както в една обща таблица и натамка с азбучий чин според редът на всякоя реч. . .“¹ Така в същност е била насърчавана в еднаква степен „родуполезната дейност“ на патриоти с книжовни интереси и възможности — издаването на Софрониевия „Неделник“ и книгите на Й. Кърчовски и К. Пейчинович — публикации, които поотделно и в тяхната цялост представят единното авторово съзнание за „нашия български език“.

Освен самостоятелно издавани съчинения съществени доказателства от такова естество предоставят също „Любословие“, „Цариградски вестник“ и най-вече „Български книжици“, което има сравнително широк кръг сътрудници. Именно това списание (1858, ч. II, кн. I, № 15, с. 300—303) отпечатва без каквато и да било намеса стихотворенията на К. Миладинов („Шупелка“, „Не по-пиян“, „Бисера“, „Голанче“, „Желание“ и „Клетва“) наред с произведения на автори от други езикови райони, публикувани също така без промени. Нещо повече — списанието дава простор и на съответни теоретични възгледи, които заслужава да бъдат разгледани подробно. Така във връзка с превода на „История от вехто и новозаветната церков“ редакцията помества писмото на Константин Райнов от Пловдив до преводача на книгата,² в която споделя

¹ Цит. по Лука Ив. Доросиев. Неофит Рилски. Патриарха на българските книжовници и педагози. С., 1932, с. 172.

² Авторът на превода е Партений Зографски. Роден в с. Галичник през 1818 г., той се учи в Солун и Атина, през 1844—1847 г. следва Духовната семинария в Киев, а през 1847—1850 г. — Духовната семинария в Москва. Умира на 7 февр. 1876 г.

Следното мнение: „Случайно четох ръкописът Ви на историята от Вехто и Ново-заветната църков преведена на български.

Македоно-българското наречие, кое в той превод употребявате, Господине, възхитило ме до той степен, що не помня да съм чел в езикът ни нещо по-приятно и по-благогласно от то наречие. Толко ми е жал, че не мога и аз да го подръжа, а още по-много беше ми жал, ако би видел Вас, Господине, да ся удалите от Ваше матерно Македоно-българско наречие, кое, по мое мнение, преводиха сите наречия български относително на благогласието и сладостта си, и кое без тая причина, става особливо сходно на стихотворение.³

Въпросът е много съществен, поради което ще отбележа тук още една подробност. Значително по-късно, през септември същата година (бр. 17, кн. I, с. 5—6), списанието помества за същия превод втори отзив, чийто автор (вероятно И. Богоров) застъпва обратно становище: За целия народ не може да се пише на едно наречие, езикът на преводача е „една размеса от български и сръбски“, трябва да се следват общи езикови норми. Езикът на превода и споменатите два отзива имат непосредствено отношение към статията „Мисли за български-от язык“ (публикувана е в пробната книжка на списанието), в която архимандрит Партений представя някои особености на замислената и подготвяна от него граматика на македонско наречие.⁴

Нека оставим засега подробния филологически разбор на споменатите публикации на оформените във връзка с тях схващания в научната литература — тогава и в най-ново време. Важно за нас в случая е, че непосредствено преди появата на „Братски труд“ са изявени три характерни за оня период тенденции: 1. Пълна толерантност в отношението към наречията; 2. Съставяне граматика на едно наречие; 3. Несъгласие с възгледа за използването на диалектите като език на произведения „за целия народ“.

Като застъпва последователно равноправие на отделните наречия и говори, „Братски труд“ подкрепя несъмнено изразни преди това гледища по въпроса и допринася за тяхното обосноваване в литературата. Очевидна е по-специално връзката с разбиранията на Партений Зографски, чиято личност и дело са били пример и авторитет за част от българските студенти в Москва и в Русия изобщо. Ето защо не просто предпочитание или случайно стечение на обстоятелства предопределят тази практика на „Братски труд“, а преди всичко съзнателно възприетото становище за равноправие на отделните наречия в националната литература — едно становище с несъмнена интеграционна роля през оня период.

Този именно интеграционен момент характеризира не само езиково-националната и патриотичната общност на посочените студенти-филолози, но също и близостта на техния алманах с идейно-естетическите насоки на българската литература от 50-те — 60-те години на миналия век, с актуални за нея задачи. Не можем да отминем съзвучието в разбиранията им за предзназначението на художествената литература въобще и специално в условията на национално-освободителната борба, за необходимостта от широкото разясняване на българския въпрос в Русия и ролята на „Братски труд“ в това отношение, за мястото на превода в укрепването на взаимните връзки между литературите и обогатяването на художествената култура на България. Още по-малко можем да допуснем това спрямо несъмнените идейно-тематични сходства в отделните произведения на „Братски труд“. Общо взето, те са първи опити, изобразяват черти от робската действителност и повишената чувствителност на българите, душевността на писателя-патриот и неговото чувство за отговорност, по тон са миниорни и почти не обхващат радостни настроения. Показателни са дори самите заглавия: „Гроза“, „Тъга“, „Сираче“, „Питане и отговор“, „Прошетба“ и пр.

Писателите от кръга на „Братски труд“ осмислят по новому например темата за емигранта, за неговите неволи и национална отговорност. След просвещенските диалози на Н. Бозвели

³ Българските книжици, I, януари 1858, ч. I, кн. 2, с. 46. Писмото е от 10. I. 1858 и е адресирано до архимандрит Партений, тогава управител на българското училище и настоятел на българската църква в Цариград. Константин Райнов, член на вилаетския Едренски съвет, бил през 1857—1858 г. временно моабин в Отоманското министерство на просвещението и в това си качество прочел ръкописа на споменатия превод.

⁴ Първа част на граматиката (за членовете) вж. в Цариградски вестник, VII, бр. 315—316 от 9 и 16 февр. 1857 г. През 1859 г. в Цариград бива отпечатан трудът му „Кратка славянска граматика“.

и романтично-сентименталните елегии на Д. Чинтулов („Стара майка ся прошава със сина си“, „Изпроводяк на одного българина из Одеса“) споменатите стихотворения налагат в нашата литература ново виждане за емигранта-патриот. Главното в неговия образ са: будна и търсеща мисъл, опознаване на родното минало, обогатени представи за хуманизма и духовния напредък на човечеството, активна позиция срещу робството, оценявано като варваризъм в епохата на цивилизацията, борческа привързаност към родината и пр.

От Чинтулов до Ботев поетите на бореща се България живеят с мисълта за своята пространствена отдалеченост от родината. Неслучайно в тяхното творчество е ярко изразена и последователно осмислена онази повишена идейно-психологическа чувствителност, която придава на образното понятие *там* изключителна притегателна сила и широко обобщаващо значение. В новобългарската поезия и определено в „Братски труд“ то е поетичен символ на вътрешното им единство с родния край и родината, възприемани в тяхната историческа, географска и национална пълнота. Символ е също на онази своеобразна граница между светлината и мрака, между самотността и общуването, между отчаянието и вдъхновението, — граница, която всеки един от тях, поетите на тогавашна България, е преминавал в стремежа си да живее с импулсите на радостта и свободата. *Там* — този не израз, а свойствен за новобългарската поезия художествен образ, има такова значение в стихотворението на Н. Попович „Тяга“:

Слънце пали, слънце суши
момък на чужбина,
тъжна мисъл, гръд му души,
а душа съдбина.
Подфръкни ми, сокол ясни,
мила майко моя,
та си вижд на край тъдешни
клета рожба твоя!

Дай криле, два орлове,
там да си зафръкне,
где бял Дунав, край брегове
кара песен. . . .

Неусетно в паметта ни идват свободно преведените от Н. Д. Катранов стихове на Гьоте („Познаваш ли тази страна“), в които думата „там“ има твърде сходно предназначение:

Ти знайш ли тоз край, потокальт где зрей,
из шума на слънце лимонът ся грей,
де гроздове вятър прохладен люлей,
де с миртат прегърнат ся лавр големей,
ти знайш ли ги, либе мой, *там* сам и аз (курс. м.)
готова да фръкна с тебе всяк час.

И още повече „Тага за юг“ от К. Миланов с така спонтанния възклик на поета „Дайте ми криля я да си метнам, по наши стърни я да си летнам. . .“ Както и в останалите стихотворения *там* е неизменно символ на извисена патриотична чувствителност и посока на психологическо движение, чийто единен художествен смисъл пояснява и Петко Славейков в своя импресия от 70-те години:

О, да идам искам *там*, *там*. . .
за дете сърцето ми чезне. . .

И продължава: „Ах, защо човечите напушат бащината си стряха! Под нея, ако и да е злочест, смъртният има за разтуха небосклонът, под който се е родил, полето, дето е тичал и играл, дете като е бил. . . Далеч от родината си човек усеща всякога в сърцето си нешо празно. . . О, дайте, дайте ми моята родина, или ми дайте да умра за нея! . .“

Все тогава — края на 60-те и началото на 70-те години — *там* придобива значението на един от най-силно въздействащите символи в българската литература, ярко свидетелство за което е поезията на Христо Ботев. В случая обаче ни интересува не последователното художествено осмисляне на понятието *там* и неговото сливане с главните идейно-естетически насоки на литературния процес, което заслужава да бъде специално разгледано, а връзката му с една от традициите и новите тенденции на родната литература, които „Братски труд“ подема и доразвива. Показателни от такава гледна точка са още поетическото звучене и образната пълнота на изразите *гроза-буря*, *балкан-вятър*, *тъга-чужбина*, *небе-звезди* и пр., които са обичайни за стихотворенията в „Братски труд“. Анализът им разкрива също важни особености на утвърждаването от българската литература тогава поетическо виждане относно историческата съдба на народа в светлината на актуални за епохата хуманистични идеи.

Но нека засега оставим и тази страна на въпроса, отдавайки известно предимство на още един съществен момент относно значението на „Братски труд“. В нашата литературна наука е възприето становището, че Нешо Бончев е първият български литературен критик, който набляга определено върху необходимостта да се превеждат на български език образци от руската и западноевропейските литератури, да се пресече или ограничи максимално бездушното съчинителстване, да се подкрепя и развива голямото, истинското изкуство. В същност правилно е да се каже, че Нешо Бончев обосновава по-пълно идеи и задачи, които вече са били свойствени за художествената литература и за литературната критика у нас. Предно място в това отношение заема „Братски труд“, ако поместените в него произведения разглеждаме като израз на следван от авторите схващания за литературата, като израз на споделяни от тях мисли за състоянието и бъдещото ѝ развитие.

Доколко това е така, показва статията на Георги Теохаров „Няколко думи за българската книжнина“ — първата обстойна студия⁵ с несъмнени качества на историко-литературно проучване и критическа оценка. Тя е изградена отчасти върху онези схващания за българската литература, които впоследствие Л. Каравелов, Н. Бончев и Хр. Ботев доразвиват като основни начала на реалистичната, професионалната критика у нас. Характерни са три особености: въвеждането на историзма като метод за изясняването на обществения и литературния процес, повишено внимание към съвременната тогава литература, която се оценява с оглед и на опознати от критика литератури с друг исторически път на развитие, несъответствие в прилагането на двата подхода — историко-литературния и критическия (с елементи на сравнение). Особено важно е, че споменатото несъответствие (или по-точно противоречие) остава в сила до края на епохата: критиците изтъкват постиженията на старата българска литература и нейното международно значение, отбелязват разрушителната сила на многовековното робство и в съгласие с историческия метод отчитат осъществения в по-ново време напредък. Едновременно с това обаче те са във видимо противоречие с едни от най-свойствените за този метод изисквания, поради което дори и през 70-те години на XIX в. заключават категорично: ние, българите, все още нямаме литература.

Приведеното твърдение, в различна степен общо за всички представители на професионалната критика, откъсва съвременните изисквания към литературата от историческия анализ на епохата, с което и определя същността на забелязаното противоречие: с категоричните си и подсилени отрицания (повлияни и от сравненията с напредналите литератури) този вид критика упражнява гравитно въздействие върху литературния процес в неговата цялост; но същевременно изважда извън литературната история съдържателни и характерни за нея моменти. Много от конкретните моменти са неточни не само с оглед на съответните етапи, през които преминава националният развой, но също с оглед и на реалните художествени и други качества на съответните произведения. Неслучайно те се оказват неприемливи и по същество отхвърлени като неправна точка на историко-литературния анализ, който признава достойнствата на въпросната статия и успоредно с това извежда отречени от автора ѝ произведения и творци на полагащото им се място в националния развой.

⁵ Вж. Георги Димов. Българската литературна критика през Възраждането. С., 1965, с. 33—35.

Обемната панорама от примери, които илюстрират тази страна на въпроса, може в случая да бъде представена само с два факта. В статията си „Писменост“ (Българска пчела, 1863, бр. 10) Павел Калянджи следва подхода на своя съвременник и в най-важните си обобщения изпуска или подценява онези положителни стъпки напред в новата българска литература, които утвърждава по принцип посредством историческия разбор. Няколко години по-късно Нешо Бончев запитва предизвикателно: „С тия ли книжки се народ просветява?“, и като довежда противоречието до неговата крайна за онази епоха точка, възкликва: „Тежко е да гледаш на днешното книгобесие.“

Отрицателните черти в метода на Н. Бончев и съвременниците му са предмет на много проучвания, изложени са подробно и в цитираната книга на Г. Димов. Остава да се прибави, че те са в същност израз на онова основно противоречие, което е колкото свойствено за реалистичната, професионалната литературна критика от третата четвърт на миналия век, толкова и главна предпоставка за нейните неточни оценки с несъмнено отрицателно въздействие върху националния литературен процес тогава. Отчасти казаното важи и за Г. Теохаров, доколкото статията му означава определено началото на характеризирания метод със свойственото му противоречие. Критикът отбелязва най-общо постиженията от по-ново време („Песнопойка“ и „Нова мода календар“ на Славейков, „Показалец“ на Раковски, комедията „Михал“ на С. Доброплодни и пр.), изпуска стихотворенията на Чинтулов и литературните колонки в периодичния печат, отминава „История славянобългарска“ и реалните сполуки на книжовниците-филолози. Така и дава предимство на заключението „*все пак, мы нямаме книжнина*“, което става почти задължително за представителите на професионалната, реалистичната критика. Георги Теохаров посочва като факт „началното книжовно дигание“, обръща внимание върху необходимостта да се разяснят в исторически план „най-главните причини на неговото къснение“, дава предимство на правото да се гордеем „с нашите стари ръкописи, които са образец на другите славянски народи“, обаче едни от най-важните си изводи поставя под отрицателния знак на един „кисаличак въпрос“, а именно: „Но какви хубави книги имаме преведени от чуждестранните язици? Почти никакви“. С този именно въпрос критикът проправя пътя на Н. Бончев и на подсиленото впоследствие противоречие между историзма и актуалната критика, която при определени случаи се отклонява от свойствени за Г. Теохаров съждения: „Народът ни не е преживял сичкий си живот, не е свършил своята история“, „Мы нямаме книжнина, но имаме поне движение към книжнина“ и „ако сравним 1835 с 1859 г., то ще видим, че колко (народът) е прискокнал напред!“

С тези и подобни на тях особености статията на Г. Теохаров разширява представата за ясната връзка на „Братски труд“ с идейно естетическите насоки на българската литература от 60-те и 70-те години на миналия век. Изводите от такова естество се допълват също от преводите в алманаха и преводаческата дейност на неговите сътрудници, от активното им отношение към фолклора и поместените в „Братски труд“ фолклорни творби. Изясняването на тези две основни по значение направления в развитието на родната ни литература тогава обхваща по същество приноса на „Братски труд“. Авторът на въпроса, „Но какви хубави книги имаме преведени от чуждестранните язици?“, публикува в „Български книжици“ (1858, част III, кн. I, № 19, с. 136—143) немски народни предания за Карл Велики, с което подкрепя изявената вече ориентация към опознаването на художествени стойности и образци на други литератури; Райко Жинзифов превежда „весь Швеченко“ и тези преводи биха се появили в „Братски труд“, ако алманахът не бе споделил съдбата на повечето български периодични издания; познати са заслугите на Л. Каравелов и Н. Бончев.

Изключително характерни са данните, които определят приноса на алманаха в областта на фолклора и фолклористиката. При това не толкова за първи път обнародваните творби от подготвяните тогава различни сборници, отколкото застъпените схващания за взаимовръзката между фолклора и народностните традиции на художествената литература, между народностно-специфичното и художествените обобщения за живота на българите. Чрез статията на Г. Теохаров „Братски труд“ не само актуализира изразявани и преди възгледи от такова естество, но им придава необходимото значение на ръководни начала, възприети и следвани от почти всички творци на българската литература през 60-те години на XIX в. „Нашата книжнина — изтъква авторът — лежи в народът, лежи и в нашата земя, която мы много малко оценяваме. В тях ще

намери учений патриот много живот, пълен с поезия; в тях ще намери той тоя силний глас, който казва и а п р е д! Стига само мы да вникнем и узнайм ония движущи силы, мы, които знаем, что е това: народ, народност и патриотизъм.“ И още, онази дивна апология на „българската девица“, на „българката“ изобщо: „Нейното народно облекло, нейното правилно бяло лице, черни очи, нейний умильный и чувствительный поглед, нейната голяма нравственост — колко могат да действуват на нас. . . и до колко може да бъде тя идеал за поета. Българката може да бъде в нашата душа такава колебка, която да ни подига напред към прекрасното. . .“ Преценим ли в такава светлина пътеписа на Р. Жинзифов „Прощетба“, белетристичните творби на Л. Каравелов от онези години, поместени в „Братски труд“ фолклорни и други творби, а също и произведения на П. Р. Славейков, то ние ще обогатим представата си за онези конкретни особености и обхватни разбириания относно предназначението на литературата, която предопределя съдържателната взаимовръзка на алманаха с основни за българската национална култура идейно-естетически насоки и концепции, принося му за нейното развитие.

* * *

Първият литературен алманах има кратък живот. Главните причини за това са липсата на материални средства и активна морална подкрепа, неосигуреното разпространение на изданието. „Ми ся решихме да откъсниме от насущният си хляб, за да издадем в две години три книжки“, макар че „до сега ми не смя приели никакъв утешителен отзив“ — се казва в писмото на редакцията „Две думи към читателите“. Съществено значение за преустановяването на „Братски труд“ имат и острите идейни разногласия между Каравелов и Жинзифов, произтичащи от различните им връзки със славянофилството и руското подполие. Появили се в самото начало на 60-те години, те бързо се задълбочават и стават достойние на българските студенти в Москва. Райко Жинзифов се опитва да постави съдбата на алманаха извън тези противоречия, но безуспешно — книжка четвърта има характер на предимно негова публикация. И макар че отпечатва от името на всички, той е принуден от обстоятелствата да не спомене „нищо ни за направлението на това издание, ни за целта му“ под благовидния предлог, че „не ся издава в определено време“. Лишили се преждевременно от общата и обединяваща ги литературна трибуна, българските студенти в Москва с литературни интереси полагат усилия и публикуват произведенията си поотделно. При други условия обаче много от тях щяха да бъдат обнародвани в „Братски труд“, утвърждавайки главното му предназначение.

БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА ПРЕД СПИСАНИЕ „DER STURM“

ЕДВИН СУГАРЕВ

В началото на 1930 г. по витрините на книжарницата на Данов се появява едно любопитно издание — двоен брой на „Der Sturm“, най-дълго просъществувалото списание на немските експресионисти, една от водещите трибуни на европейския модернизъм. Появата му в България не е случайна — книгката излиза под наслов „Младото българско изкуство“.

На пръв поглед е странно — откъде накъде най-авангардното немско списание за изкуство и култура проявява интерес към изкуството на „изостанала“ България? В същност контактите между българското изкуство и немския експресионизъм имат по-дълга история.

Всеизвестен е опитът на Гео Милев да популяризира и дори да наложи естетическите принципи на немския експресионизъм в българската литература. През времето, в което издава „Везни“ (а и през периода на „Пламък“), той превежда немалко статии, стихове и разкази на немски